

КОММУНИКАЦИЯ АЛОҚА ЙЎЛЛАРИГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ ВА ДАСТЛАБКИ КАРВОН ЙЎЛЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Бахриддин Лутфуллаевич Салимов
Илҳомжон Умид ўғли Фармонов
Оразгул Жаксибай қизи Алламбергенова
Тошкент давлат транспорт университети

АННОТАЦИЯ

Мақолада коммуникация атамаси одатда икки хил йўналишда қўлланилиши: биринчиси, йўл ва транспорт инфратузилмасида; иккинчиси, ахборот тизими соҳасида. Бу икки соҳа моҳият ва мазмун жиҳатидан бири-бирдан фарқ қилиши ҳамда қадимий карвон йўлларининг кишилиқ жамиятининг шаклланишида тутган ўрни таҳлил этилган.

Калит сўзлар: инсоният, йўл, коммуникация, транспорт инфратузилмаси, карвон йўллари.

КИРИШ

Инсониятнинг ер юзида қачон пайдо бўлганлиги ҳақидаги маълумолар йилдан йилга янгиланиб ўзгариб бормоқда. 1980 йиллардаги илмий манбааларда илк одамларнинг вужудга келиш вақти 2,5 – 3 миллион йил деб ёзилган эди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан бу рақамлар икки бараварга ўзгариб кетди. Ҳозирча энг қадимий деб баҳоланаётган одамларнинг маконлари «1994 йилда Эфиопиянинг шимолида Арамиз дарёси ҳавзасида топилган. *Australopithecus ramidus* деб аталган ушбу мавжудотлар қолдиғининг ёши 4,5 миллион йилга тенг» деб айтилмоқда. Ушбу 4,5 миллион йил бизнинг бир оғиз гапимиз билан айтилиб, жуда тез ва осон ёзилади. Бироқ, бу жуда катта муддат. Айниқса, инсон умри билан қиёслаганда. Эътибор қаратилса, одамзотнинг қадимий излари асосан Африка ва Осиё минтақаларидан топилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Миллионлаб йиллар мобайнида табиатдан фақат тайёрини олиб яшаган ибтидоий одамларнинг ҳаёт тарзи жуда секинлик билан бўлсада, пастдан юқорига қараб ривожланиб борди. Негаки, одамзотга бошқа жонзотларга берилмаган ақл-идрок, тафаккур ва фикрлаш-мулоҳаза юритиш каби юксак қобилиятлар ато этилган эди. Шу боис, бундай илоҳий имкониятлар соҳиби бўлган инсоннинг бошқа

мавжудотлар сингари ёввойиликда ва маънисизликда кун кечириши мумкин эмас эди. Ҳам илоҳий ёндашув, ҳам илмий нуқтаи назаридан инсон бошқа мавжудотлардан фарқли равишда тараққий этишга маҳкум этилган эди. Инсоният ҳаётида туб бурилишлар ва кескин ўзгаришлар ясаган нуқталар жуда кўп бўлган. Шулардан дастлабки ва асосийси, одамлар турмушида ижтимоий муносабатлар элементлари вужудга келганлиги билан белгиланади. «Одамзот насли ривожини нуқтаи назаридан қараганда *Homo sapiens* вужудга келиши давридаёқ амалда ижтимоий мавжудот бўлган. Зеро, индивидларнинг ижтимоий гуруҳларга бирикиб яшаши, якка-ёлғиз бўлиб яшашидан доимо афзал бўлиб келган». Бунда одамлар муайян тартиб-қоидалар асосида яшай бошлаганлар. Хоҳишига келган ишни қилишга чек қўйилиб, одамлар ўзларининг биологик, жисмоний, ҳирсий ва бошқа эҳтиёжларини жиловлашни ўрганганлар. Уят-андиша, ор-номус, жуфтига муҳаббат, фарзандлик ва ота-оналик туйғулари каби ахлоқий меъёрлар шакллана борди. Асрлар ўтиши билан ижтимоий муносабатларнинг такомиллаштирилган бир қатор муҳим тамойиллар ишлаб чиқилди. Ижтимоий муносабатларнинг ҳозирги кўринишига асос бўлган мазкур тамойиллар одамлар ҳаётида мутлоқо янги бир даврни бошлаб берди. Бу одамларнинг ҳаёти, пода бўлиб яшаган ибтидоий тўдалардан иборат одамларнинг ҳаётидан буткул фарқ қиларди. Улар ўз ўтмишдошлари сингари табиат нима берса ўша билан кифояланиб қололмас эдилар. Биргина тартиб-термачлаб кун кечириш уларни қониқтирмай қўйганди. Чорвачилик ва деҳқончиликни кашф этиш орқали улар табиат неъматларини кўпайтиришга, қайта ишлашга ва ўзларига мослаштиришга муваффақ бўлдилар. Табиат олдидаги қарамлик ўз ўрнини табиатдан фойдаланиш тамойилига бўшатиб берди. Хунармандчилик соҳаларини қадам-бақадам ривожланиши эса одамлар маиший турмушида анча силжишларга олиб келди. Булар охир-оқибатда ижтимоий муносабатлар доирасидаги керак бўлган муҳим бир эҳтиёжни келиб чиқишига замин яратган. Бу эҳтиёж одамларнинг аввал бир-бирлари билан, кейин оилаларни, уруғларни, сўнгра қабилаларни, давлатларни, энг охирида эса минтақаларни ўзаро алоқа қилишга ёки алоқа йўллари, яъни коммуникация тизимини яратишга бўлган эҳтиёжидир. Луғавий жиҳатдан коммуникация ибораси – алоқа йўли, йўл, алоқа ва алмашинув каби маъноларни билдиради. Коммуникация атамаси одатда икки хил йўналишда қўлланилади: биринчиси, йўл ва транспорт инфратузилмасида; иккинчиси, ахборот тизими соҳасида. Бу икки соҳа моҳият ва мазмун жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Биз ўз илмий ишимизда биринчи йўналиш – йўл ва

транспорт инфратузилмасига оид коммуникация ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Инсон ақл-заковати ошиб бориб, онгли мавжудот сифатида фаолият кўрсатар экан унинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг доираси ҳам кенгайиб борди. Энди бу эҳтиёжларни қондириш учун биргина ўз уруғи ва қабиласи миқёсидаги фаолият одамлар учун камлик қила бошлади. Одамлар ўзи яшаётган жойдан ташқари бошқа ерлар борлигини ва унда бошқа халқлар яшаётганлигини англаб етишгач, уларда бу жойларга бориш ва у ердаги халқлар билан мулоқот ўрнатиш иштиёқи вужудга кела бошлади. Бунинг учун улар аввало, ўша жойларга олиб борадиган ҳамда қайтиб келишларини таъминлайдиган хавфсиз ва қулай йўллари излаб топишлари лозим эди. Айтиш мумкинки, одамлар ушбу муҳим вазифани уддалашган. Ўзга ҳудудларга бориб келадиган алоқа йўллари асос солишган. Худди мана шу жиҳат йўл транспорт соҳасидаги коммуникациянинг шакллантирган дастлабки омил бўлган. Ўзга юртларга етаклайдиган йўллари топишган ва бу йўللاردан юрганлар, ўша давр одамлари орасидан энг ақллилари бўлишган. Чунки у даврда шимол, жануб, шарқ ва ғарбни аниқлайдиган компаслар яратилмаган, қаерда чўллар, тоғлар, дарёлар ёки денгизлар борлигини ҳамда ана шу дарёларни қаергача оқиб боришини, денгизларни эса қаергача давом этишини кўрсатадиган географик хариталар бўлмаган. Йўллар бўйида ҳар хил белгиларни ва кўрсаткичларни ўрнатилганлиги тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. У замонларда ҳамма нарса табиат ҳодисаларига ҳамда йўлбошловчиларнинг хотирасига ақл ва заковатига боғлиқ бўлган. Йўлбошловчилар куннинг чиқиши ва ботишига қараб, тунги вақтларда юлдузларнинг жойлашишига қараб ва бошқа табиат ҳодисаларига қараб ҳамда юрган жойларини эслаб қолиб, йўл топганлар. Бу жараёнда адашишилар, хатоликлар ҳам бўлган ва уларнинг бадали баъзан оғир бўлган. Шу боис, узоқ йўлга отланганларнинг уйларига қайтиб келишлари масаласи ҳам гумон бўлган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Шуни таъкидлаш керакки, бошқа мамлакатларга бориш-келиш йўллари излаш, топиш дастлаб шунчаки қизиқиш, ишқибозлик билан бошланган бўлсада, кейинчалик унинг мақсад-муддаолари ўзгарди. Бу мақсадлар оддийликдан мураккабликка томон ижтимоий муносабатларнинг талабига қараб ўзгариб борган. Бу жараёнда инсоният ақлу-заковатининг маҳсули бўлган илм ва фаннинг ўрни катта бўлган. Илмий ибора билан айтганда, йўл – коммуникациясининг ривожиди сциентизмнинг яъни мавжуд барча ижтимоий муаммоларни,

жумладан коммуникацион муаммоларни ҳал этилишида фаннинг аҳамияти салмоқли бўлган.

Бу омиллар йиллар мобайнида йўл коммуникация тизимини ривожланишида муҳим асос сифатида хизмат келиб келмоқда. Айтиш мумкинки, бу жиҳатлар бир-бирини тўлдириб, баъзан омукталашган ҳолатда мавжуд бўлиб келган. Масалан, ўтмишдаги жангу-жадаллар тарихи билан танишганимизда, давлатлар орасида харбий, сиёсий можаролар бошланишидан олдин улар ўртасида коммуникация алоқа йўллари очилиб, дипломатик алоқалар ўрнатилганлигини, савдо-сотик ишлари олиб борилганлигини гувоҳи бўламиз. Зотан, бегона ўлкаларга сафар қилувчи карвонбошилар, савдогарлар асосий ишларига қўшимча равишда ўз ҳукмдорларига маълумотлар етказиш, айғоқчилик қилиш ишлари билан ҳам шуғулланганлар. Лекин, нима бўлмасин бошқа юртларга алоқа йўлларининг очилиши, турли соҳаларда ҳамкорликларни йўлга қўйилиши, халқларнинг ҳаётида прогрессив аҳамият касб этган.

Худудлар ўртасида алоқа йўллари кашф этилгач, вақт ўтган сари ундан ўтадиганлар сони ортиб борган. Йиллар, асрлар давомида бу йўллар доимий фойдаланадиган йўлларга айланган. Жумладан, Осиё китъаси қадимий йўллар вужудга келган худуд саналади. Тарихий манбааларда кўрсатилишича «Қадимий карвон савдо йўлларида бири «Лаъл йўли» деб аталган. Бу йўл милoddан аввалги 3–2-минг йилликларда очилган. Йўлнинг «Лаъл йўли» деб аталишига бу йўлдан қимматбаҳо лаъл тошининг ташилишига сабаб бўлган. У ложувард деб ҳам аталган. «Лаъл йўли» Помир тоғидан бошланиб, Эрон, Месопотамия ва Миср орқали ўтган. Лаъл тошларидан ясалган буюмлар ҳатто Миср фиръавлари мақбаралари (эҳромлари)дан ҳам топилган.

Қадимги машҳур савдо йўлларида яна бири «Шоҳ йўли» деб аталади. Унга Эрон шоҳлари асос солишган ва назорат қилишган. «Шоҳ йўли» икки йўналишли бўлиб, биринчиси Ўртаер денгизи бўйидаги турли шаҳарларни Эрон билан боғлаган бўлса, иккинчиси Эрон ва Бактрия орқали ўтиб Олтой ва Ҳиндистонгача борган».

Ўтмишдан қолган ёзувлар ва моддий ёдгорликлар қадимги Шарқ ва Ғарб ўртасида, кўчманчи халқлар яшаган ҳозирги шимолий Хитой, Монголия, Россиянинг сибири, марказий қисми, Қозоғистон Европа худудларини боғлаган бепаён кенгликлардан ўтувчи шимолий савдо йўли ҳисобланган «Яйловлар йўли» мавжуд бўлганлигини таъкидлашмоқда. Бу ерлардаги манзилгоҳлардан топилган ашъвий далиллар ушбу худудлар ўзаро алоқада бўлганлигини тасдиқламоқда. Бир неча минг

йиллик тарихга эга ушбу «Яйловлар йўли» Хитой манабааларида («Цавюан лу») деб кўрсатилган. Ушбу йўл бўйида яшаган кўчманчи чорвадор халқларнинг мазкур йўлдан савдо-сотикда фойдаланганлар. Улар ўзлари қимматбаҳо метал ва тошлардан ясаган ҳар хил буюмларини савдогарлар олиб ўтадиган турли маҳсулотларга, жумладан ипак матоларига алмаштирганликлари ҳақида ҳам маълумотлар учрайди. Дарвоқе, ушбу йўлдан Хитойдан Ғарб томон ипак матолари ҳам олиб ўтилган. Лекин, бу билан ушбу йўлни «Буюк ипак йўли»ни бир йўналиши деб билиш ёки уларни бир-бири билан аралаштириб юбориш тўғри эмас. Чунки, улар алоҳида-алоҳида йўллар ҳисобланади. Ушбу мазмундаги хулосани бир қатор хитой олимлари ҳам маъқуллашган.

ХУЛОСА

Мамлакатлар ўртасида, уларни бир-бирлари боғлаб турувчи мунтазам алоқа ва савдо йўллари ўрнатилиши одамларнинг ақл-тафаккурини, дунёқарашини, атроф-муҳитга бўлган муносабатини ҳам ўзгартириб юборди. Юқоридаги иқтибосдан кўриниб турганидек, илк карвон савдо йўллари Осиёда пайдо бўлган ва бу йўллар қитъанинг катта қисмини камраб олган. Бу йўлларнинг мавжудлиги Осиё халқларининг ижтимоий – иқтисодий, маданий – маърифий ҳаётида ижобий ўзгаришларга сабаб бўлган. Давлатчилик тамойилларини шаклланишига ва ривожланишига таъсир кўрсатган. Иқтисодий муносабатларнинг асоси бўлган савдо-сотик тизимининг вужудга келиши ҳам айнан алоқа йўллари билан чамбарчас боғлиқдир. Бунда савдо-сотик дастлаб айрибошлаш тарзида амалга оширилган бўлса, кейинчалик тилла, қумуш каби металллардан ясалган тангалар кўринишидаги пул воситасида амалга оширилган. Пулнинг кашф этилиши ва ундан фойдаланишнинг бошланиши эса, кейинчалик ижтимоий муносабатлар доирасида мисли кўрилмаган оқибатларга олиб борди. Пул ва бошқа моддий бойликларга бўлган қизиқишнинг ортиб бориши кейинги минг йиллар мобайнида инсониятга доимий йўлдош бўлиб келаётган синфлар, ижтимоий муносабатлар субъектлари: табақалар ва тоифаларнинг шаклланишига сабаб бўлди. Буларнинг мавжудлиги эса улар орасида ижтимоий адолатни таъминлашдек долзарб муаммони доимо кун тартибида бўлиши учун асос бўлмоқда.

REFERENCES

1. В.А.Бахритдинов, С.А.Закирова, Г.А.Абдурахимова, С.Е.А'зам. Jahon ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasi. Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti. Toshkent. 2008. 135 бет.
2. Morgan L. Animal behavior. – L.: Arnold, 1908. – P. 229 ff.
3. Tarixdan hikoyalar. U. Jo'rayev [va boshq.]. – Toshkent: Cho'lpon. 2015. – B. 61.
4. Цаоюан сичоу чжилу юй Чжунгъя вэнминг (Яйловлараро ипак йўли ва Марказий Осиё маданияти). – Урумчи: 1994.- Б. 9-19.
5. Лю Йингшэнг. Силу вэнхуа. Цаюнь жоан (Ипак йўлидаги маданият. Яйлов йўлларида оид жилд). Чжэянг. 1996. 19 б. Янг Жяншин, Лу Вэй. Сичоу чжилу (Ипак йўли). – Ланжоу: 1988. – Б. 108.
6. Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.
7. Салимов Б.Л. Жизненный путь природы и общества состоит из цепи случайностей и необходимостей // Colloquium-journal. –v 2020. -№24 (76). Część 2. -С. 33-35.
8. Salimov B.L. Expression of Dialectic Categories in the Individual's Social Life // openaccessjournals. eu. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology. Volume: 1, Issue 4, 2021. -P.16-18.
9. Салимов Б.Л. Философская роль диалектических категорий в жизни человека // Историческая психология и социология истории (historical psychology & sociology). – М., 2020. Т. 13. -№1. -С. 111-119.
10. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. The philosophical role of dialectical categories in human life. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume: 1, Issue 6, 2021. -P.406-410.
11. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов (2022) ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407.